

Dušan STANKOVIĆ*
MUP Republike Srbije
Policajska uprava u Nišu

Originalni naučni rad
UDK: 343.53:004.738.5J-053.6
Primljeno: 15.8.2019.

SAJBER NASILJE NA DRUŠTVENIM MREŽAMA MEĐU MLADIMA U REPUBLICI SRBIJI

Nasilje na internetu se manifestuje na različite načine među kojima značajno mesto zauzima uznemiravanje na društvenim mrežama. Mladima su internet i savremene digitalne tehnologije prijemčivi i lako dostupni, a oni su skloni izlaganju rizicima i ranjiva su kategorija. Cilj ovog rada bilo je ispitivanje prevalence i načina ispoljavanja sajber nasilja na društvenim mrežama među mladima u Srbiji. S tim ciljem primenjeno je empirijsko istraživanje anketnim metodom gde je onlajn upitnik podeljen srednjoškolcima. Ispitanici su popunjavali podskalu činjenja i podskalu doživljavanja uznemiravanja na društvenim mrežama. Dok jedna petina ispitanika (20,2%) prijavljuje da je činilo sajber nasilje, čak polovina (51,6%) prijavljuje viktimizaciju. Najčešći oblici sajber nasilja su vređanje, ismevanje i širenje glasina. Analizom je utvrđena veza između činjenja i viktimizacije sajber nasiljem te učinioci najčešće budu i žrtve nasilja. Muški pol je skloniji činjenju sajber nasilja, dok kod viktimizacije nema značajne razlike između polova. U trećini slučajeva nakon sajber nasilja dolazi do tradicionalnog nasilja.

Ključne reči: sajber nasilje, društvene mreže, prevalenca, oblici ispoljavanja, viktimizacija.

* e-mail: dusan.stnk@gmail.com

1. Uvodna razmatranja

Savremeno društvo je nezamislivo bez rasprostranjenih medija kao što je internet koji je zauzeo svoje mesto u našem svakodnevnom životu i u svakom njegovom aspektu, poput društvenog, poslovnog, zabavnog, kulturnog ili političkog. Dostupan nam je korišćenjem personalnih računara, lap-topova, mobilnih telefona i drugih uređaja savremene tehnologije. O rasprostranjenosti govore i podaci da je u aprilu 2019. godini 58% svetske populacije koristilo internet¹. Do kraja 2015. godine broj korisnika je u Africi iznosio 20,7%, dok je u Evropi porastao na čak 77,6%².

Internet tržište zadovoljava potrebe različitih korisnika. Jedni od najposećenijih upravo su sajтови društvenih mreža: Facebook, Twitter, Instagram i drugi. Prema aktuelnim podacima, „Facebook“ ima oko 2.320 miliona registrovanih korisnika, „Twitter“ 330 miliona, „Instagram“ 1.000 miliona, dok društvena mreža zastupljena na kineskom tržištu „Qzone“ beleži oko 807 miliona korisnika³. Na društvenim mrežama može doći do kontakta u vidu razmenjivanja poruka, komentara i sadržaja (video, audio, fajlovi, dokumenti i dr.) kako između ljudi koji se poznaju tako i između neznanaca. Ovi sadržaji se iznose u pozitivnom i negativnom kontekstu. Tom prilikom dolazi i do različitih oblika viktimizacije poput uvreda, pretnji, uznemiravanja, iskorišćavanja. Ovakva ponašanja mogu predstavljati i kažnjiva dela, prekršaj ili krivično delo. U Krivičnom zakoniku Republike Srbije 2016. godine, Službeni glasnik RS, br. 94/2016, inkriminisana su krivična dela *Proganjanje* (čl. 138a) i *Polno uznemiravanje* (čl. 182a). Kao sredstvo izvršenja radnji ovih krivičnih dela mogu se pojaviti elektronski uređaji a sama radnja izvršenja preduzima se na internetu. Naročito ranjive kategorije u ovakvim delinkventnim ponašanjima jesu mladi. Njima su internet i društvene mreže lako dostupni, raspoložu informatičkim znanjem, a skloni su izlaganju rizičnim ponašanjima (Popadić, Kuzmanović, 2013: 10). Međutim, nasilje na internetu nije individualni problem. Vidno je zavisno od socijalnih konstelacija jer uključuje izvršioce i žrtve koji ispoljavaju deo šire socijalne strukture i okruženja. Ovaj sociokulturni karakter je naročito relevantan za diskusiju o uznemiravanju dece i mladih na internetu (Festl, Quandt, 2013: 102).

1 <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide>, pristupljeno 11.07.2019.

2 <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/facts/default.aspx>, pristupljeno 11.07.2019.

3 <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users>, pristupljeno 11.07.2019.

2. Fenomenologija i kauzalnost nasilja na internetu

2.1. Definisiranje i tipologija

Nasilje na internetu je postalo značajan predmet proučavanja u kriminološkim naukama. Postoje različiti termini kojima se ono označava, a jedan od najzastupljenijih određen je u anglosaksonskoj kriminološkoj literaturi „cyber bullying“. U zavisnosti od autora, različiti termini se upotrebljavaju i kod nas. U primeni su „sajber uznemiravanje“, „sajber nasilje“, „digitalno nasilje“, „elektronsko nasilje“ i drugi. Zajedničko svima jeste to da se ova vrsta nasilja sprovodi upotrebom savremenih tehnologija koje ne zahtevaju fizičko prisustvo u istom prostoru ili vremenu učinioca i žrtve. Sajber nasilje se definiše kao namerno ugrožavanje koje se ponavlja, a zadaje se korišćenjem kompjutera, telefona i drugih elektronskih uređaja (Patchin, Hinduja, 2009 prema Patchin, Hinduja, 2010: 728). Dok se tradicionalno ili vršnjačko nasilje koje mladi doživljavaju u školi završava odlaskom kući, sajber nasilje omogućava nasilniku dostupnost žrtve koja se nalazi bilo gde u svetu i narušavanje njenog duševnog mira u bilo kom trenutku. Ovo se manifestuje postojanjem različitih načina ugrožavanja. Kao osnovni oblici sajber nasilja javljaju se vređanje, uznemiravanje, ogovaranje, lažno predstavljanje, nedozvoljeno saopštavanje, obmanjivanje, isključivanje i proganjanje (Popović-Ćitić, 2009: 49). Uobičajeno, nasilje na internetu podrazumeva slanje uznemirujućih ili pretećih poruka, postavljanje degradirajućih komentara o nekome na sajtoovima i mrežama, ili fizičke pretnje i zastrašivanje nekoga onlajn. Blaže forme ispoljavanja uključuju ignorisanje nekoga, nepoštovanje ili uznemiravanje na drugi način dok ozbiljnije podrazumevaju širenje glasina, proganjanje ili upućivanje fizičkih pretnji nekome (Hinduja, Patchin, 2007:91). Tri ključne karakteristike sajber nasilja su: (1) permanentnost poruka putem interneta (u odnosu na verbalne); (2) lakoća i sloboda sa kojom izjave mržnje mogu biti izrečene; (3) invanzivna priroda malicioznih tekstova preko personalnih računara i telefona koji su nam pristupačni sve vreme (Hinduja, Patchin, 2007: 93).

2.2. Učinioci i žrtve – uzroci i posledice

Postoje različiti faktori rizika koji doprinose sajber nasilju. Između ostalih, javljaju se i tradicionalno uznemiravanje ili viktimizacija, bes, izolacija, riskantno onlajn ponašanje, vreme provedeno na internetu. Sa druge strane, kao zaštitni faktori izdvajaju se bezbednost u školi, školsko okruženje, podrška, roditeljski nadzor, i oni mogu ograničiti učešće u nasilju na internetu. Prijavljivanju činjenja ili viktimizacije nasiljem na internetu doprinose pojačana depresivnost ili nezadovoljstvo životom,

korišćenje alkohola ili droge (Kowalski, 2014: 51). Akademsko dostignuće negativno predviđa izvršenje sajber nasilja, a pojedinci koji prikazuju veću kognitivnu i afektivnu empatiju ređe se javljaju kao izvršioци sajber nasilja (Kowalski, 2014: 51). Agresivnost i potreba za privlačenjem pažnje javljaju se kao prediktori nasilja dok intercepcija negativno predviđa nasilje na internetu (Dilmac, 2009:1320). Osobe koje nisu bile uključene u sajber nasilje pokazale su veću toleranciju i izdržljivost od osoba koje su učestvovalе u nasilju, kao učinioci i žrtve. Oni koji su i učinioci i žrtve manifestuju veću agresivnost od onih koji su bili samo žrtve i onih koji nisu bili ni žrtve ni učinioci. Ispitanici koji ne čine sajber nasilje i žrtve pokazali su veću intercepciju, psihičku i fizičku negu za druge (Dilmac, 2009:1319).

Naročito je značajno proučavanje veze između tradiciionalnog i sajber nasilja. Sajber nasilje, kao i tradicionalno nasilje, čine maliciozni agresori koji sebi pričinjavaju implicitno ili eksplicitno zadovoljstvo ili profitiraju od uznemiravanja drugih (Hinduja, Patchin, 2007: 91). Sajber nasilnici su izvršioци i vršnjackog i drugih oblika tradicionalnog nasilja. Mladi koji su prijavili zlostavljanje drugih u poslednjih šest meseci u stvarnom životu, javljali su se 2,5 puta češće kao zlostavljači u sajber nasilju od ostalih. Ovi podaci važe i za žrtve (Hinduja, Patchin, 2008:739). Međutim, nasilje na internetu može karakterisati različita raspodela moći u odnosu na tradicionalno nasilje. Naime, nasilnici ne moraju biti fizički jači od žrtve (ili posedovati neku drugu osobinu moći, npr. spretnost), već im je za to dovoljno znanje korišćenja internetom (Hinduja, Patchin, 2007: 91). Interesantno je da su varijable koje doprinose postojanju tradicionalnih formi delinkvencije i kriminala, kao što su devijantnost, slaba posvećenost socijalnim institucijama (npr. školi) i zloupotreba psihoaktivnih supstanci, takođe značajno povezane sa nasiljem na internetu (Patchin, Hinduja, 2008: 134).

Socijalni i sredinski faktori takođe utiču na nasilje na internetu. Od izuzetnog značaja za prevenciju sajber nasilja, poput tradicionalnog, jesi roditelji, učitelji u školi, društvo i prijatelji. Roditelji i različiti edukatori u društvenoj zajednici (učitelji, nastavnici, socijalni radnici itd.) mogu svojim uticajem kod mladih da smanje uticaj njihovih delinkventnih vršnjaka dok njihova neefikasnost može dovesti do jačanja negativnog dejstva delinkventnih vršnjaka. Učenici koji češće prijavljuju da sajber nasilje čine njihovi prijatelji, i sami često čine nasilje na internetu (Hinduja, Patchin, 2013:7). Takođe, oni koji prijavljuju da bi njihovi roditelji u škola sankcionisali i tradicionalni i ovakav tip nasilja, ređe su prijavljivali učešće u sajber nasilju. (Hinduja, Patchin, 2013:7). U poređenju sa onima koji nisu prijavili učešće u uznemiravanju na internetu, ljudi koji su učestvovali u sajber nasilju prijavljuju slabije emotivne veze sa roditeljima, veću disciplinu od strane roditelja, slabiji roditeljski nadzor nad onlajn aktivnostima (Ybarra,

Mitchel, 2004a:331). Takođe, oni koji ne učestvuju u nasilju lakše se identifikuju sa svojom zajednicom i prijavljuju pripadnost grupama u većoj meri nego oni koji su učestvovali kao nasilnici i žrtve (Hinduja, Patchin, 2011).

Iskustvo sa tradicionalnim i sajber nasiljem je povezano sa mnogo negativnih efekata kod žrtve i učinioca u pogledu psihičkog i fizičkog zdravlja, socijalizacije i ponašanja (Kowalski, 2014:42). Hinduja i Patchin ukazuju da postoji mogućnost da žrtve internet nasilja učine nasilničke akte u školi i društvu ako oseće da je jedino rešenje i odgovor na njihovu viktimizaciju – ekstremno nasilje⁴ (Hinduja, Patchin, 2007: 93). Pojedini autori ističu da će nepoznat identitet nasilnika na internetu prouzrokovati neravnopravnu raspodelu moći u odnosu između žrtve i nasilnika, i učiniti efekte nasilja na internetu destruktivnijim od onih koje može proizvesti tradicionalno nasilje u školi (Çetin i dr., 2011: 2262). Zlostavljani pojedinci mogu odgovoriti povređivanjem sebe i iskazivanjem suicidalnih namera, što više pogađa muški pol (Hay, Meldrum, 2010: 2). Neke od ovakvih namera završavaju i samoubistvom (Ružić, 2011: 160). Stoga su predstavnici Evropske komisije i 17 društvenih mreža (Facebook, MySpace i drugi) potpisali ugovor prema kojem će zajedničkim snagama štititi tinejdžere od cyber-bullyinga i nasilja na internetu (Ružić, 2011: 159). U istraživanju na internetu 2007. godine, u uzorku od 1388 maloletnika, preko 32% momaka i preko 36% devojaka prijavilo je onlajn viktimizaciju. Najčešće se to dešava na onlajn čet, tj. ćaskanju (Hinduja, Patchin, 2007: 100–101). Oko trećina ispitanika osećalo se ljuto i frustrirano povodom toga, a isto toliko bilo je ravnodušno na ovakvo uznemiravanje. Utvrđena je veza između preživljavanja sajber viktimizacije i određenih ličnih problema poput alkoholizma, varanja na testu u školi, izostajanja iz škole i napada na vršnjaka (Hinduja, Patchin, 2007: 100–101).

3. Prevalenca sajber nasilja

O rasprostranjenosti nasilja na internetu govore mnoga kvantitativna istraživanja. U istraživanjima se upotrebljavaju skale koje mere samoprijavlivanje i viktimizaciju, a zanimljivo je da se pozitivna veza javlja upravo između činjenja i viktimizacije sajber nasilje (Cetin i dr., 2011: 2262). Dakle, učinioci su najčešće i žrtve nasilje na internetu. Prema istraživanju sprovedenom na 666 studenta Univerziteta u Selčuku (Turska) 22,5% studenata prijavilo je da je učestvovalo u sprovođenju nasilja na internetu makar jedanput dok je čak 55,3% prijavilo da

4 Na ovakav zaključak navode ih istraživanja 37 masovnih napada vatrenim oružjem u školama u Sjedinjenim Američkim Državama između 1974. i 1999. godine gde su rezultati pokazali da su se učinioci osećali „ugroženo, zlostavljano, povređeno od strane drugih vršnjaka pre incidenta“ (Vossekul i dr., 2002: 7, prema Hinduja, Patchin, 2007: 93)

je bilo žrtva barem jednom u životu (Dilmac, 2009:1307). U istraživanju koje su sproveli Hinduja i Patchin, 18% momaka i 16% devojaka je prijavilo da je uznemiravalo nekoga onlajn. Stariji mladi ljudi češće su prijavili viktimizaciju i činjenje sajber nasilja (Hinduja, Patchin, 2008: 141–142). Prema nekim rezultatima, 34% ispitanika učestvovalo je u zlostavljanju dva ili više puta u prethodnih 30 dana, od čega je u 27,7% prijavljeno da su „drugog nazivali pogrđnim imenima, zbijali šale ili ih zadirkivali na uvredljiv način“. Više od 21% činilo je nasilje dva ili više puta u prethodnih 30 dana, tako što su postavljali nešto na internetu zbog čega bi drugi ispadali smešni (Hinduja, Patchin, 2011:738). Interesantno, istraživanja pokazuju da nema značajne razlike između muškog i ženskog pola prilikom činjenja ili doživljavanja sajber nasilja (Hinduja, Patchin, 2008: 147). Ovakvi podaci suprotni su tradicionalnom nasilju (naročito fizičkom) u kome se znatno učestalije javlja muški pol. Internet može biti idealno okruženje u kome prikrivenije forme naročito odgovaraju devojkama za izvršenje nasilja (Hinduja, Patchin, 2008: 147).

Upoređujući sajber i tradicionalno nasilje, Festl i Quandt došli su do podataka da je više od polovine učenika je učestvovalo u tradicionalnom nasilju, dok je oko 22% učestvovalo u sajber nasilju od čega oko 10,8% kao izvršioci, 6,4 i kao žrtve i kao izvršioci a 4,9% kao žrtve (Festl, Quandt, 2013:113). Ističu i da je oko 33% školskih siledžija vršilo nasilje i putem interneta, dok oko 57% to nije činilo. Oko 10% doživelo je viktimizaciju i uživo i na nternetu (Festl, Quandt, 2013: 114).

Nasilje na internetu predmet je istraživanja i u našoj sredini. Od 316 anketiranih učenika osnovnih i srednjih škola u Knjaževcu čak 99,37% koristi internet (Mitrović i dr, 2014:69). Prema istraživanju sprovedenom u pet osnovnih škole iz Beograda, od 387 ispitanika uzrasta od 11 do 15 godina, oko 10% ispitanika je vršilo sajber nasilje, dok je oko 20% preživelo viktimizaciju. Znatno češće na obe strane učestvuje muški pol (Popović-Čitić i dr, 2011:412). U dve srednje škole u Hrvatskoj gde je uzorak ispitanika činilo 249 učenika dobijeni rezultati su pokazali da 24,9% doživljava i 27,7% učenika čini nasilje na internetu. Kao najčešća ponašanja navode *ogovaranje* i *ruganje drugima*, a dečaci znatno češće čine i doživljavaju ovo nasilje (Đuraković i dr, 2014:68,70). Jedno od većih istraživanja o digitalnom nasilju kod nas, sprovedeno je tokom novembra 2012. godine, u 17 osnovnih i 17 srednjih škola, sa ukupno 3.786 učenika (Popadić, Kuzmanović, 2013.). Prema rezultatima, u poslednjih godinu dana petina učenika 4. razreda osnovne škole bar jednom je bila izložena digitalnom nasilju. Trećina starijih osnovaca je barem jednom doživela nasilje preko interneta dok je čak 42% srednjoškolaca doživelo nasilje putem mobilnog telefona i 56% putem interneta. Ugrožavanje drugih priznalo je znatno manje, 10% učenika 4. razreda, 28% starijih osnovaca i 33% srednjoškolaca. Digitalnom nasilju su nešto skloniji bili dečaci i slabiji učenici (Popadić, Kuzmanović, 2013:131).

4. Cilj i metod rada

Sa ciljem ispitivanja prevalence i oblika sajber nasilja među mladima u našem društvu, sprovedeno je empirijsko istraživanje o uznemiravanju na društvenim mrežama. Takođe, ispitane su polne razlike među merenim varijablama i tradicionalno nasilje koje je usledilo nakon sajber nasilja na društvenim mrežama. Društvene mreže izabrane su kao platforme na internetu gde mladi provode veliki deo svog vremena i na kojima se deli velika količina informacija i materijala (poruke, komentari, fotografije, video snimci i drugo). Zbog toga je i odlučeno da se istraživanje sprovodi onlajn, tj. da se do ispitanika dođe putem društvenih mreža koje i sami koriste. „Zato što se sajber nasilje odvija onlajn – ima smisla ciljati mlade koji su onlajn“ (Hinduja, Patchin, 2007: 96)⁵.

4.1. Uzorak

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 188 ispitanika, učenika srednjih škola. Raspršeni uzorak, tzv. uzorak „grudve snega“ (snowball), dobijen je tako što je adresa internet stranice, na kojoj se nalazio upitnik, podeljena na društvenoj mreži „Facebook“, srednjoškolcima u Nišu i Beogradu. Oni su potom kopirali adresu i slali je svojim vršnjacima. Na taj način je dobijen uzorak od 188 ispitanika, 111 ženskog i 77 muškog pola, uzrasta od 15 do 19 godina (Tabela 1.). Prosek godina ispitanika je 16,63 (SD = 0,913). Najviše su učestvovali učenici 3. razreda srednje škole, njih 84, a najmanje 1. razreda (7). Čak 180 ispitanika (95,7%) poseduje društvenu mrežu „Facebook“ a neznatno manje, 170 (90,4%), poseduje „Instagram“.

Tabela 1. Deskriptivna statistika uzorka.

	Broj	Procenat
Muški pol	77	41
Ženski pol	111	59
15 god.	22	11,7
16 god.	58	30,9
17 god.	78	41,5
18 god.	28	14,9
19 god.	2	1,1

5 Krajem 2004. I početkom 2005. Hinduja i Patchin su sproveli onlajn istraživanje o sajber nasilju na taj način što su uzorak prikupili reklamirajući upitnik na tri sajta onlajn video igrice, tri muzička sajta i na sajtu Hari Potera.

	Broj	Procenat
1. Razred	7	3,7
2. razred	61	32,4
3. razred	84	44,7
4. razred	36	19,1
Facebook	180	95,7
Instagram	170	90,4
Snapchat	83	44,1
Nešto drugo	35	18,6

4.2. Instrumenti i strategija obrade podataka

Ispitanici su ispitivani o sajber nasilju na društvenim mrežama putem podskale činjenja i podskale doživljavanja uznemiravanja na društvenim mrežama u poslednjih godinu dana. Tom prilikom korišćena je skala Likertovog tipa na kojoj su ispitanicima bili ponuđeni odgovori: nijednom, jedanput, nekoliko puta, mnogo puta, svakog dana. Ispitanici su prethodno poučeni o značenjima odgovora. Kao činjenje odnosno doživljavanje uznemiravanja grupisani su odgovori „nekoliko puta“, „mnogo puta“ i „svakog dana“. Odgovori „nijednom“ i „jedanput“ svrstani su u kategoriju *nepostojanja nasilja*⁶. Ovakva kategorizacija se činila logičnom radi postizanja frekventnijih i sigurnijih rezultata na podskalama. Obe podskale sastojale su se iz pitanja koja se tiču različitih oblika nasilja na društvenim mrežama: uvredljivi komentari i poruke, pretnje putem komentara i poruka, ismevanje, širenje glasina, korišćenje profila bez odobrenja i zlonamerno, hakovanje profila na društvenoj mreži. Na kraju su postavljena pitanja koja se tiču sukoba uživo do kojeg je doveo sukob na društvenim mrežama i pitanje o vrsti sukoba koji je tom prilikom nastao. Deskriptivna statistika korišćena je za obradu demografskih podataka, obradu podataka o učestalosti i pojavnim oblicima činjenja i doživljavanja sajber nasilja na društvenim mrežama, kao i sukoba uživo. Bivarijantna korelaciona analiza upotrebljena je za testiranje povezanosti između svih varijabli koje se tiču činjenja sajber nasilja na društvenim mrežama, viktimizacije i sukoba uživo. Za testiranje značajnosti razlika u odnosu na pol, kao i činjenja i viktimizacije međusobno, korišćen je hi-kvadrat test. Sve analize su obavljene korišćenjem softverskog paketa SPSS Statistics 22.

6 Ovakvo skaliranje je rađeno i u ranijim istraživanjima. Hinduja i Patchin su 2013. takođe kao nasilje označili „nekoliko i više puta“ (https://www.researchgate.net/publication/234084454_Social_Influences_on_Cyberbullying_Behaviors_Among_Middle_and_High_School_Students stranici pristupljeno 05.04.2019).

5. Rezultati i analiza

Najpre ćemo se osvrnuti na analizu viktimizacije sajber nasiljem na društvenim mrežama. Kao najčešći oblik doživljavanja uznemiravanja dobijena je viktimizacija *uvredama* što je, nekoliko i više puta u poslednjih godinu dana, doživelo 60 ispitanika odnosno 31,9% uzorka. *Širenje glasina* iskusilo je 56 (29,8%), a *ismevanje* 48 ispitanika (25,5%). Ostala tri oblika doživljavanja čine znatno manji procenat. Kao što vidimo u Tabeli 2. čak 51,6% odnosno 97 ispitanika doživelo je makar jedan oblik uznemiravanja na društvenim mrežama.

Tabela 2. Prevalenca i vrsta doživljavanja uznemiravanja.

Vrsta viktimizacije	Nekoliko puta i više (mnogo puta, svakog dana)
Vredanje	31,9% (60)
Ismevanje	25,5% (48)
Širenje glasina	29,8% (56)
Pretnje	9% (17)
Korišćenje profila bez odobrenja i zlonamerno	4,8% (9)
Hakovanje profila	3,7% (7)
Jedno ili više iskustava	51,6% (97)

Na skali činjenja sajber nasilja na društvenim mrežama, kao i na skali doživljavanja, najčešći oblik je *vredanje* koje je označilo 14,4%, odnosno 27 ispitanika (Tabela 3.). Sledi *ismevanje* sa 12,8% (24) ispitanika, i *širenje glasina* sa 10,6% (20) ispitanika. Jedan ili više oblika uznemiravanja na društvenim mrežama učinilo je 20,2% (N=38) ispitanika.

Tabela 3. Prevalenca i vrsta činjenja uznemiravanja

Vrsta činjenja	Nekoliko puta i više
Vredanje	14,4% (27)
Ismevanje	12,8% (24)
Širenje glasina	10,6% (20)
Pretnje	6,4% (12)
Korišćenje profila bez odobrenja i zlonamerno	5,3% (10)
Hakovanje profila	3,2% (6)
Jedno ili više iskustava	20,2% (38)

Za analizu odnosa među varijablama koje se tiču svih oblika viktimizacije i svih oblika činjenja sajber nasilja, kao i sukoba uživo, korišćena je bivarijantna

korelaciona analiza u programu SPSS. Kao što vidimo u Tabeli 4, sve varijable pozitivno koreliraju. Zapaža se pojačana pozitivna korelacija između sličnih oblika sajber nasilja na društvenim mrežama. *Viktimizacija uvredama* najjače korelira sa *viktimizacijom ismevanjem i pretnjama* a isto tako je značajna korelacija ove varijable sa *vredanjem drugih* ($r=.414$, $p<.01$). *Upućivanje uvreda* značajno korelira sa *upućivanjem pretnji* ($r=.718$) i *ismevanjem drugih* ($r=.757$). Varijabla *sukob uživo* pojačano korelira sa varijablama činjenja sajber nasilja u odnosu na varijable viktimizacije, dakle veza učinioca sajber nasilja sa ulaskom u fizički ili verbalni sukob je izraženija. Interesantno, *sukob uživo* najjaču pozitivnu korelaciju ostvaruje sa *hakovanjem tuđih profila* ($r=.425$, $p<.01$).

Tabela 4. Bivarijantna korelaciona analiza varijabli.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Viktimizacija uvredama												
2. Vikt. ismevanjem	.519**											
3. Vikt. širenjem glasina	.410**	.536**										
4. Vikt. Pretnjama	.530**	.309**	.400**									
5. Vikt. Korišćenjem	.284**	.240**	.215**	.215**								
6. Vikt. hakovanjem	.195**	0.103	.219**	.370**	.476**							
7. Vredao/la	.414**	.355**	.395**	.296**	.221**	.332**						
8. Pretio/la	.296**	.226**	.300**	.404**	.242**	.337**	.718**					
9. Ismevao/la	.269**	.409**	.358**	.213**	0.104	.157*	.757**	.659**				
10. Širio/la glasine	.272**	.328**	.434**	.293**	0.115	.251**	.581**	.570**	.635**			
11. Koristio/la	.228**	.263**	.272**	.220**	.210**	.192**	.623**	.616**	.644**	.623**		
12. Hakovao/la	.168*	.172*	.301**	.346**	.163*	.342**	.541**	.647**	.464**	.519**	.638**	
13. Sukob uživo	.249**	.226**	.359**	.270**	.165*	.183*	.308**	.367**	.286**	.386**	.334**	.445**
* $p<0.05$; ** $p<.01$												

Za analizu nezavisnosti varijabli *činjenja* i *doživljavanja* uznemiravanja na društvenim mrežama upotrebljena je hi-kvadrat analiza. Rezultati pokazuju povezanost ovih varijabli. Statistički je značajna povezanost između činjenja i viktimizacije: $X^2(1, N=188) = 31.294$, $p<.000$. Ovo nam ukazuje da učinioci nasilja doživljavaju i viktimizaciju. Učestalost činjenja i viktimizacije među polovima ukazuje da momci češće čine nasilje od devojaka. Naime, 28,6% momaka je učinilo nasilje naspram 14,4% devojaka (Tabela 5.). Nešto manja razlika između polova javlja se kod viktimizacije nasiljem na internetu. 57,1% od ukupno 77 momaka je doživelo sajber nasilje dok je to iskusilo 47,7% odnosno 53 od 111 devojaka. Upotrebom hi-kvadrat analize potvrđuje se statistički značajna razlika između polova kod činjenja uznemiravanja: $X^2(1, N=38) = 5.650$, $p<0.05$. Kod viktimizacije ta razlika nije statistički značajna: $X^2(1, N=97) = 1.607$, $p=0.205$.

Tabela 5. Učestalost činenja, viktimizacije i sukoba uživo prema polu.

	Činjenje		Viktimizacija		Sukob uživo		Uzorak
	Činili	Nisu činili	Doživeli	Nisu doživeli	Nijednom	Jednom i više puta	
Muški pol	22 (28,6)	55 (71,4%)	44 (57,1%)	33 (42,9%)	52(67,5%)	25 (32%)	77 (41%)
Ženski pol	16 (14,4%)	95 (85,6%)	53 (47,7%)	58 (52,3%)	72(64,9%)	39 (35%)	111 (59%)
Ukupno	38 (20,2%)	150 (79,8%)	97 (51,6%)	91 (48,4%)	124 (66%)	64 (34%)	188 (100%)

Sukob uživo, kojem prethodi nasilje na društvenim mrežama, doživelo je čak 64 tj. 34% ispitanika. Od ovih 64, 39 je osoba ženskog a 25 muškog pola. Među njima ne postoji statistička značajna razlika: $X^2(1, N=64) = .144, p>0.05$. Jednaku mogućnost da uđu u sukob imaju i ženski i muški pol. U vrsti sukoba postoji različita raspodjela (ispitanici su mogli da ispune više odgovora), a samo jedan ispitanik iskoristio je mogućnost dopisivanja odgovora⁷. Kod 57 (32%) ispitanika došlo je do *verbalne rasprave i svađe*, kod 7 (3,9%) do *fizičkog kontakta (guranje, gađanje itd.)*, a kod čak 18 ispitanika (oko 10%) do *tuče sa i bez posledica*.

6. Diskusija i zaključak

Dobijena prevalenca uznemiravanja na društvenim mrežama u ovom istraživanju iznosi 51.6% u viktimizaciji i 20.2% u činenju ove vrste sajber nasilja. Ovakvi rezultati su približni, a u nekim slučajevima i ekvivalentni, dosadašnjim inostranim i domaćim istraživanjima. Prema istraživanju Dilmaca iz 2009. godine u Turskoj, 22,5% je učinilo, a 55,3% doživelo nasilje na internetu (Dilmac, 2009:1307). Sajber nasilje je prema nekim rezultatima i nešto manje ispoljeno: oko 10% ispitanika je vršilo sajber nasilje, dok je oko 20% preživelo viktimizaciju (Popović-Čitić i dr, 2011:412). U jednom istraživanju (takođe sprovedenom na internetu) 18% momaka i 16% devojaka je prijavilo da je uznemiravalo druge onlajn (Hinduje, Patchin, 2008:141). U istraživanju u Hrvatskoj dobijeni rezultati su pokazali da je 24,9% ispitanika doživelo a 27,7% ispitanika činilo nasilje na internetu. Kao najčešća ponašanja navode *ogovaranje i ruganje drugima*, a dečaci znatno češće čine i doživljavaju ovo nasilje (Đuraković i dr, 2014:68). Upoređujući takve rezultate sa rezultatima ovog istraživanja primećuje se podudarnost ne samo u prevalenci već i u oblicima ispoljavanja nasilja na internetu. *Uvrede, ismevanje i širenje glasina* u dobijenim rezultatima su najzastupljeniji vidovi nasilja, a očigledna je njihova sličnost sa *ogovaranjem i ruganjem* iz prethodno pomenutog istraživanja. Naravno, u ovakvim slučajevima mogućnost upoređivanja

⁷ Odgovor ispitanika: „Naučio sam ga da se ne kači i kada je opomenut više puta“.

rezultata različitih istraživanja zavisi od tipologije ispoljavanja sajber nasilja koje je definisao autor istraživanja tj. upitnika. Zbog toga neki autori koriste skale sajber nasilja koje su već primenjivane u ranijim istraživanjima (standardizovane). U istraživanju Popović-Čitić i dr. 2011. godine najčešće vrste ispoljavanja nasilja takođe su *uznemiravanje* i *klevetanje* što je u našem slučaju definisano kao *uvrede*, *ismevanje*, *pretnje* i *širenje glasina*.

Polna zastupljenost u činjenju i doživljavanju nasilja na internetu različito se ispoljavala u dosadašnjim istraživanjima. Neki autori ističu da je internet pogodniji za vršenje nasilja od strane ženskog pola, dok su muškarci skloniji tradicionalnom. Međutim, ovo nije potvrđeno u svim empirijskim istraživanjima. Kao što smo imali prilike da vidimo, u ovom istraživanju je značajna razlika iskazana na strani muškog pola prilikom činjenja nasilja dok kod viktimizacije nema statistički značajne razlike. Isto tako, Popadić i Kuzmanović ističu da su nasilju nešto više bili skloni dečaci (Popadić, Kuzmanović, 2013: 11). Podatak da je u 34% slučajeva nakon manifestovanog sajber nasilja došlo i do nekog od oblika tradicionalnog nasilja, treba shvatiti kao jasan pokazatelj da uticaj i posledice nasilja na internetu, iako mogu biti latentne, ozbiljno narušavaju i ugrožavaju mir i spokojstvo, a u nekim slučajevima i telesni integritet žrtve. Kao najčešći oblik sukoba uživo javlja se *verbalna rasprava i svađa* (57 ispitanika), a *tuča bez posledica* i *tuča sa posledicama* (telesne povrede, masnice, prelom, smrt) kod 18 ispitanika, što čini oko 10% uzorka. Takođe, jednaku mogućnost da nakon sajber nasilja učestvuju u verbalnom ili fizičkom nasilju imaju oba pola.

Treba imati u vidu sve nedostatke ovog istraživanja. Najpre, ono je sprovedeno na internetu. Iako je ovo istaknuto kao prednost i postoje empirijske potvrde da između onlajn i regularnog upitnika nema značajne razlike (Baier, 2017:398), može se naći na udaru opravdanih kritika. Postoji pitanje o podudarnosti anketirane i ciljane populacije, a fizička odvojenost od istraživača i anketara može uticati na istinitost odgovora. Ipak, smatramo da je ovakva vrsta anketiranja bila potrebna istraživanjima na našem podneblju, pogotovo prilikom izučavanja sajber nasilja koje se odvija na internetu te se i ispitivanje na internetu može smatrati komfornom sredinom za same ispitanike. Takođe, nalazi prevalencije i odnosa između pojava bi bili pouzdaniji pri istraživanju sprovedenom sa slučajnim uzorkom.

Imajući u vidu istaknuti značaj i rasprostranjenost nasilja na internetu i na društvenim mrežama, smatramo da je potrebno njegovo proučavanje na stručnom i naučnom nivou. U svetu su istraživanja sajber nasilja brojnija, obimnija i dublja od radova u našoj sredini. Zbog toga postoji nada da će ovaj rad podstaći i biti od koristi za dalji, kako teorijski, tako i stručni i praktični rad u ovoj oblasti. Jasno je da postoji potreba za proučavanjem nasilja na internetu i društvenim mrežama u

različitim naukama i od strane različitih profila stručnjaka: kriminologa, sociologa, psihologa, pravnika, socijalnih radnika i dr. Samo uz multidisciplinarni pristup moguće je na odgovarajući način proučiti ovakav fenomen i pronaći efikasne mere prevencije i suzbijanja sajber nasilja.

Literatura

- Baier, D. (2017) Computer-assisted versus paper-and-pencil self-report delinquency surveys: Results of an experimental study. *European journal of criminology*, 15(4), str. 385–402.
- Cetin, B. Yaman, E. Peker A. (2011) Cyber victim and bullying scale: A study of validity and reliability. *Computers & Education*, 57(4), str. 2261–2271.
- Đuraković, S.J. Šincek, D. Tomašić Humer, J. (2014) Prikaz skale doživljavanja/činjenja nasilja preko interneta i rezultata primene te skale na vinkovačkim srednjoškolicima. *Život i škola*, 60(32), 61–74.
- Festl, R. Quandt T. (2013) Social Relations and Cyberbullying: The Influence of Individual and Structural Attributes on Victimization and Perpetration via the Internet. *Human Communication Research*, 39(1), str. 101–126.
- Hay, C. Meldrum, R. (2010) Traditional Bullying, Cyber Bullying, and Deviance: A General Strain Theory Approach. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 26(2), str. 130–147.
- Kovačević-Lepojević, M. Lepojević, B. (2009) Žrtve sajber proganjanja u Srbiji. *Temida*, 12(3), str.89–108.
- Mitrović, D. Đorđević, J.Ćirić, D. Miletić, E. Bogoslović, M. Mladenović, M. Đorđević, M. (2014) Upotreba inteneta kod đaka u Knjaževcu. *Timočki Medicinski glasnik*, 39(2), str. 66–77.
- Patchin, J. Hinduja S. (2007) Offline Consequences of Online Victimization. *Journal of school violence*, 6(3), str. 89–112.
- Patchin J., Hinduja S. (2008) Cyberbullying: An Exploratory Analysis of Factors Related to Offending and Victimization. *Deviant Behavior*, 29(2), str. 129–156.
- Patchin, J. Hinduja S. (2010) Traditional and Nontraditional Bullying Among Youth: A Test of General Strain Theory. *Youth & Society*, 43(2), str. 727–751.
- Patchin J., Hinduja S. (2013) Social Influences on Cyberbullying Behaviors Among Middle and High School Students. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(5), https://www.researchgate.net/publication/234084454_Social_Influences_on_Cyberbullying_Behaviors_Among_Middle_and_High_School_Students 16.03.2019.

- Petrović, N. (2009) Stavovi mladih prema sajber vandalizmu. *Temida*, 12(3), str.75–87.
- Popadić, D. Kuzmanović, D. (2013) *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Popović-Čitić, B. (2009) Vršnjačko nasilje u sajber prostoru. *Temida*, 12(3), str. 43–62.
- Popović-Čitić, B. Đurić, S. Cvetković, V. (2011) The prevalence of cyberbullying among adolescents: A case study of middle schools in Serbia. *School Psychology International*, 32(4), str. 412–424.
- Putnik, N. Bošković M., (2015) Utjecaj medija na percepciju sigurnosnih rizika povezanih s društvenim umrežavanjem putem interneta – studija slučaja. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 17(2), str. 569–595.
- Ružić, N. (2011) Zaštita djece na internetu. *Nova prisutnost*, 9(1), str. 155–170.
- Ybarra, M. L., Mitchell, K. J. (2004a) Youth Engaging In Online Harassment: Associations with Caregiver-Child Relationships, Internet Use, and Personal Characteristics. *Journal of Adolescence*, 27(3), str. 319–336.

Ostali izvori:

- <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/facts/default.aspx>, pristupljeno 11.07.2019;
- <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>, pristupljeno 11.07.2019;
- <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>, pristupljeno 11.07.2019.

Dušan STANKOVIĆ

Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia

Police Department in Nis

CYBERBULLYING ON THE SOCIAL NETWORKS AMONG YOUTH IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Cyberbullying manifests in different ways. Harassment on the social network takes the place in cyberbullying. Internet and modern technologies are available and well adapted for youth. They are prone to risky behavior and vulnerable category. Aim of this paper is to examine the prevalence and shape of cyberbullying on social networks. According to the aim, we did empirical research using survey, which is online delivered among high school students in Serbia, users of the social networks. Respondents completed cyberbullying and victimization scale about harassment on the social networks. Results showed similarities and difference, compared with researching in the world and Serbia. About one-fifth of the participants (20,2%) reported that have cyberbullied others, and half of the participants (51,6%) reported victimization. Most common shapes of cyberbullying are insulting, mocking and spreading rumors. The analysis showed the connection between cyberbullying and victimization in the way that cyberbullies have the most chance to be the victim. Males are more prone to cyberbullying than females, while there is no gender difference regard victimization. In one-third of the cases, after cyberviolence on the social network, the form of traditional violence occurs between participants.

Keywords: *Cyberbullying, the social networks, prevalence, shapes, victimization.*